За тиждень до свят Галька заходилася білити хату, і на ферму поратись пішов Ладимир. Як гнав телят до водопою, його перестріла зоотехнічка, але тільки зиркнула і про підміну нічого не сказала: Галька з тим і ставала до телят, що чоловік, коли треба, підмінятиме — немовля на руках, ще й за спідницю двоє тримаються.

— Ладимире, скажи завфермою, що голова викликає.

— Єсть! — гукнув навздогін зоотехнічці — вона поспішала до машини, на яку вантажили бідони.

Трактор, пирскаючи з-під гусениць гноївкою, рушив на шлях. Дороги розбагнючило, і трактори волокли автомашини з молоком майже до міста. Зоотехнічка зіп'ялась на приступку кузова, з гумових чобіт скрапувало масне болото, і тільки вершечки халяв, обіймаючи повні литки в світлих панчохах, проти вранішнього сонця вилискували лаком. Зоотехнічка, перегнувшись через борт, лічила бідони: край її короткої, з цупкого чорного краму спідниці задерся. Ладимир гигикнув, зоотехнічка озирнулася і обсмикнула спідницю.

Сонце, на друзки потрощене копитами, ошаліло дрібцювало по блакитних хвилях калюж. Ноги шпортали в твань. Земля парко, солоно дихала. Ладимир почухав спину об жердки загону і, хруснувши суглобами, потягся. Йому закортіло випити, хоч присягався Гальці до свят не зазирати в чарку. Останнього разу він таки перебрав: лежав під крамницею і привселюдно нахвалявся, що розуміє мову птахів і що ночами до нього злітаються відьми. Відьми справді злiталися в похмільні ночі, і було Лади-мирові, як при повному затемненні сонця, морочно і страшно.

Телятник стояв на краю фермівського двору, і перед Ладимиром аж ген-ген до села зелено стелився розцяцькований ясно-блакитними улоговинами луг. Луками, обходячи водопілля, жінка в чорному жакеті

вела на налигачі корову. Ладимир упізнав Марушку. Він застромив вила в паруючий гній і чекав.

— До бугая корову ведеш, а сама вбралася, мов на свайбу! — гукнув назустріч.

Марушка запобігливо, винувато усміхнулася: недочувала.

— Драстуй, Степан-бо є? Ладимир вишкірився:

— Так ти до бугая чи до "пана писаря"?

Степан, якого з війни дражнили "паном писарем", доглядав бугая. Сьогодні він попорався спозаранку, запріг конячку і подався вивозити гній на свій город.

— Нема Степана? — розчаровано перепитала Марушка, бгаючи сухими, кістлявими пальцями кінець налигача.

— За ніч ухекала "пана писаря", і до бугая не вийшов! — гукнув на вухо Марушці Ладимир. У селі поговорювали, що Степан підночовує в Марушки. Її сіре, ніби з небіленого полотна, обличчя взялося рожевими плямами. — Могорич поставиш — виведу Мишка.

З губ корови падала піна.

— Не твій бугай, колгоспний, — несміливо боронилася Марушка.

— Хай колгосп і виводить. Поки "пана писаря" діждешся, в телиці апетит мине.

— Та вже згода.

— Добре! — звеселів Ладимир.

Він припнув телицю, вивів із сарая Мишка. Бугай був ручний, рахманний. Морда лисава, як і в Степана. Не бугай ніби, а молочне теля. І обрисами морда — ну як Степанове обличчя. Лише рогів Степанові не вистачає. Ладимир не любив бугая, бо не любив Степана. Зігнувши карк і хльоскаючи себе по гладких боках випруженим хвостом, Мишко розвалькувате пішов до телиці. Густе, черевне ревисько, ніби вібрувало геть усе, від рогів до чересел, тіло бугая, щугонуло над дворищем, колошкнуло телят у загоні і раптом обірвалося. Телиця було сіпнулася, але кістлява, як і сама Марушка, спина її покірно облягла, а патирчаки ніг трохи не до колін штирхнули у твань.

— У-у-у!.. — захоплено прогучав Ладимир і ляснув жінку по коліні. — А, Марушко?!

Марушка сором'язливо одвернулася, затулилась хусткою,— вона досі дівувала.

— Продаватиму під осінь, бо строюся. За тільну більше дадуть.

— А таке ж, — відгукнувся Ладимир, зачиняючи бугая в сараї. Йому кортіло пожирувати з Марушкою, але від курника зиркала в їхній бік пташниця, а вона розплеще Гальці, ще й додасть, чого не було. Галька ж ревнива і люта, як кішка. Тверезий, він її боявся. Ладимир поплював у долоні, узявся за вила:

— То я, Марушко, зараз прискочу!

Корова і жінка в чорному жакеті почвалали по ясно-зеленому лугу до села, а він викидав гній, запряг підводу та поїхав по борошно для телят. Повернувшись, він для ока посипав січку мукою, а клуночок кинув на віз, у солому: ідуть свята, платню в конторі забере Галька, а того й не знатиме, що в Марушки для нього уже запасено. Упоравшись, нокнув на

коня і спроквола поїхав попід селом до хутора, де випиналася з соняшникової опаски, наче гриб-обабок з сухого листяного насту, Марущина хата. По той бік хатки білими телеантенами маячили крокви нового зрубу. Город од лугу відмежовувала благенька жердина, він сіпнув за кінець жердки і вирвав її з березового стовпа разом з іржавим цвяхом. Копита коня грузли в глевкому чорноземі, жердина тріснула під колісьми, проте Ладимир не зважав. Заїздити з городу було безпечніше, менше очей пастиметься.

У Марущиному дворі пилярі шмагали дзвінкою стрічкою розіп'ятий на козлах окоренок граба, щедро поливаючи землю білим молоком тирси. Пилярі були нетутешні, литвини, і він їх не дуже стерігся. Окублив клунок соломою і, взявши перед себе, поніс у сінці. З хатніх дверей наполохано зирила Марушка:

— Ти що, здурів? Серед білого дня!

— Безмін де?

Він сам узяв з лавки безмін, підчепив клунок — затягло більше пуда.

— Літру будеш винна, а за бугая — тепера. Та крутись Млинком, бо підвода біля хати.

Марушка шмигнула в комору. Повернулася з руками під фартухом. Ладимир гигикнув, наче невироблений жеребчик, лапнув Марушку п'ятірнею і намацав пляшку, заткнуту кукурудзяним качаном. Марушка злякано сіпнулася назад, у пляшці булькнуло. Тоді він лівою рукою обійняв її за плечі, і йому раптом забракло повітря. У вікно постукали, і вусате лице пиляра прилипло до шибки:

— А вийди-но, хазяйка, будемо раду радить.

Ладимир неохоче відпустив Марушку, сунув пляшку за пазуху і вийшов у двір. Ніздрі його тремтіли після солодкого борюкання з Марушкою, а очі засліпило хмільним, пінистим сонцем, і хмільно пахла вогка тирса, що її вимітав з-під козлів пиляр, і хмільним відгонило від забору й берези в кінці городу, по білій корі якої сльозився сік. У лузі він накинув віжки на полудрабок, і кінь почвалав напрямці, печатаючи по густо розписаній зеленою паростю оболоні рогаті підкови. Ладимир дістав півлітру, подивився горілку на світло — горілка була прозора, як джерельна вода, і сонце по той бік пляшки стужавлювалося до сліпучої краплі, що ятрила око. Ладимир витер рукавом сльозу і нахильці, мружачись до яскравіючого неба, випив половину пляшки.

Кінь ступав по блакитному мілководдю, під колісьми хлюпала вода, ніби поверталося дитинство, коли Ладимир з ранньої весни босоніж гейсав по калюжах. На березі улоговини білий, з рожево-синім, підмороженим гребенем півень бив крильми — од його крил легенько брижило в березі небо. Дочка пташниці, школярка, бігла з хворостиною в руках від обгородженого металевою сіткою дворища до півня. Ладимир, дражнячись, кликав її Гапкою. — Гапко, а, Гапко, винеси яйце — закусити.

— У мами просіть.

— А де мама?

— Обідає.

— Ну, винеси, бо... півня строщу. З гребенем і хвостом...

Дівча засміялося, побігло в курник і принесло яйце.

Яйце було тепле, тільки-но з-під курки, а може, нагрілося в долоні.

Він стукнув яйцем об гайку на полудрабку. Білок тік по темних, скоринистих, наче добре підгнічений хліб, пальцях Ладимира, а в білій чашечці яйця гойдався, ніби віддзеркалене сонце, жовток. Він перехилив жовток разом з крихітним сонечком, що блиснуло у вічі, до рота, ковтнув, не розчавлюючи язиком, а шкаралупу кинув на моріг. Кури білим полум'ям шаснули з-під сітки і вмент склювали.

— А тікай, Гапко, бо й тебе з'їм.

Дівча мовчки, зосереджено зирило на нього.

— Був я в такому віці, як ти, може, трохи старший роками і повзав по мінному полю, що його німці супроти партизан настелили за селом, по кукурудзу. Міни снігом занесло, зверху сніг підморозило, повзеш, розпластавшись, наст під тобою похрускує, і не знаєш, чи не шпорхнеш наступної миті до самої землі та не злетиш у небо, зачепивши міну, а повзеш, бо голод не тітка. Багато разів я так повзав, як батька поліцаї забрали, а мати хвора лежала. Кукурудзяне поле під лісом було. А завесніє — щавель зубами січемо цілісінькі дні, живіт зробиться наче бубон, хоч марші награвай. А якось мені пощастило, — Ладимир посміхнувся крізь холод на лиці. Йому вже пекло, вже піднімався з дна пам'яті і важко клубочів у душі туман. — Десятерко яєць у бур'янах під тином знайшов. Насиджені вже яйця — квоктуху зігнав. Так я їх тамечки ж, під тином, усі десятерко і випив. Ох, і наївся, ніколи доти так не наїдався. А вони, ті яйця, були дуже ползительні, бо в кожному уже по курчаткові сиділо, трохи не в пір'ї курчатка. Коли жував, кісточки па зубах похрускували, наче м'ятні конфети по вісімнадцять копійок сто грамів... Дівча повернулося і побігло до курника, високо підкидаючи ноги в блискучих гумових чобітках. Ладимир сіпнув віжки. Біля телятника вйпряг коня і подався додому, хоч ще мусив їхати по силос.

Коли випивав, робота збриджувала йому. Він жив у Рогу, сільській околиці, якою Пакуль наступав на луки, і багнюка тут була ще в'язкіша, а що йшов повільно, то вона засмоктувала чоботи, і Ладимир, вириваючи ногу з ковдобини, заточився і був би упав, якби не тин. По той бік

благенького тину, — на паркан ще не розжився, — на белебні стояла його хата, мурована фортеця на три кімнати з кухнею, коридором та верандою, біла, наче виліплена з сиру. Чолова стіна, вимита, сріблилася під ясним сонцем. Торік до Дня Перемоги у село завезли срібної фарби — підновити надгробки на солдатськім цвинтарі. Ладимир випив з комірником, і той поділився залишком фарби. Він посріблив вид щойно збудованого будинку, а фронтони розмалював у синє, і не було в Пакулі хати гарнішої, ніж Ладимирова.

Галька добілювала причілкову стіну, стіна, паруючи, вочевидь висихала, і крейда проступала крізь вогкість блакитнуватою, небесною білизною. Мати сапала стіну хліва, перелицьованого із старої хати. Шпарунки сипалися з-під сапки на засиджену курми призьбу.

Він хряснув хвірткою і пішов по стежці до хати, раз у раз заточуючись. Галька вийшла з-за причілка йому назустріч, її лице було сіре, наче щойно поквацяне пензлем і ще не встигло висохнути, по щоках котилися сльози та падали у відро з білилами, але сльози ті були не жалісливі й пробачливі, як два дні тому, коли він заявився додому геть безголовим і трохи землі не їв, що це уже востаннє, а недобрі, злі. Так плакала вона взимку, коли везла його на санчатах від лавки, ковзаючись на слизькій вулиці і пере-чеплюючись об людські погляди.

— Боженьку ж мій, знову серед білого дня нажлуктився... — простогнала од хліва мати.

— Іди від нас, куди очі бачать, іди, — тихо сказала Галька, — стерво погане...

Він замахнувся з плеча, але трохи не впав і ухопився за одвірок. Діти дивилися з присмерків коридора страхополоханими очима.

— Тільки підійди — так відром пику і роз'юшу! — спалахнула Галька і раптом закричала крізь сльози на весь куток: — Корявий! Корявий!

Він змінився на виду, згорбів і, витираючи плечима стіну, поплентався в хату. Підлогу недавно помили, і через кімнати до столів, ліжок та печі стелилися доріжки з газет. Він намагався ступати твердо і щедро розбризкував по ряботинню газетних літер балабухи вуличного багна. У світлиці натиснув на вмикач телевізора. Корявим його дражнили в дитинстві. Ладимир збирав залізяччя й кістки і відвозив тачкою заготівнику, маючи з того якусь копійку на зошити та книжки для братів, а собі на махорку, він навчився біля пастухів смалити самокрутки. Залізяччя після війни було багато, а особливо цінувалися в заготівника кістки. І насиджені яйця, про які розказував дочці пташниці, Ладимир знайшов не під тином, а скоро по війні у видолку біля колгоспного курника, де збирав кінські скелети — здохлих колгоспних коней варили курям, а кістки викидали в рівчак. Дитинство його пахло здохлятиною, і Ладимирові здавалося, що він досі від того запаху не одмився.

По телевізору нічого не показували. Він згадав, що досі не обідав, і гукнув у прочинене вікно:

— Матка, їсти насипай!

По обіді відчув, як з голови потроху вивітрюється хміль. Але тепер він боявся тверезості, боявся пробудження. Прийшла листоноша, принесла газету, листа від братеника, найменшого, і посилочку — матері та Гальці по хустці прислав до свят. Добрі хустки, у квітах, закордонні. Брат і без того був дуже вчений, а тепер учився на щось більше. І два інші Ладимирові брати довчилися. Усіх трьох їх Ладимир, найстарший, у люди вивів. Хоч на скільки там років старший? А так уже склалося, що за батька їм був. Минулого літа з'їхалися, двоє на власних машинах, коньяків там різних понавозили — хоч купайся, Ладимир. Пив Ладимир, гуляв, поки брати гостювали, а що не допив, те Галька приховала, для гостей береже.

Мати й Галька накинули хустки, побігли по сусідах хвастатися. Ладимир шастав по коморі, коньяку шукав, коньяку не знайшов, мабуть, десь у погребі Галька в картоплю загребла, зате намацав сулію з

просяною бражкою, що її уміла варити стара, здмухнув піну і вицідив крізь зуби з добру кварту. Бражка відгонила солодом, але була прохолодна, гостра на смак і легко пилася. У голові знову звично й приємно зашумувало. Сонце уже висіло нижче лелечиного гнізда, ранній лелека одноноге стовпів на в'язі, рожево підсвічений сонцем, наче политий морсом, що йоги приносила з міста перед храмовими празниками, скоро по війні, мати. Морс стікав з цинкового даху по сріблясто-білих стінах і скрапував на білу Гальчину кофту.

— Ти б, синку, уже на ферму ішов, — ласкаво мовила од хліва мати. — Телят попораєш, хай Галя хату домазує.

— Гріх, матка, перед празниками робить! — весело вишкірився Ладимир, бамкнув хвірткою і пішов у вулицю, що вела до лавки.

Давно уже йому не ходилося так легко по землі. Передчуття празників, тепла, літа переповнювало груди. Чим ближче підходив до лавки, тим густіше барвилися свіжовибілені стіни пакульських хат, наче у суліях, виставлених на застеленім ясною скатертиною столі, уже не морс рожевів, а поважно коливався кагор, темно-червоний, густий і гіркуватий на смак, наче дим від вогнища на вигоні, що його годував торішнім листям, корками, недопалками, коробками з-під дешевих сигарет лавочний сторож.

— Драстуйте вам у хату! — гукнув Ладимир, навалюючись грудьми на прилавок, де ваги. Гирка, зметена рукавом куфайки, грюкнула, покотилася по підлозі.— Кагор єстяка?

— За гроші усе є, — відповів продавець, піднімаючи гирку.

— За гроші і дурень купить. А без грошей?

— Без грошей завтра буде.

— Запиши там пляшку до получки, — якомога упевненіше мовив Ладимир.

— Галька сказала — і копійки не погасить.

— Що мені Галька! Я сам собі Галька! — Ладимир стукнув кулаком об прилавок.

— Так що, Ладимире, ділов не буде, а прилавок не винен, що в тебе кишені діряві.

— Людина ти чи не людина? Бога за пазухою маєш?! — Ладимирові здавалося, що без пляшки кагору йому тепер і жить ніяк. В очах стемніло, і тільки пляшка кагору червоно яскравіла на полиці.

— Має він бога, має, тільки на службі він, служба у нього така, — вихопилося з-за грубки — Степан. — Дай йому пляшечку, коли вже душа просить, душа знає, що людині треба, а я заплачу. А ти, голубчику, виореш мені городик, бо я вже підтоптався, не вибігаю за плугом.

Ладимир вихопив пляшку з рук продавця, черкнув об дверцята грубки і, вилущивши заткальце та сургуч, підніс до рота. Зуби цокотіли об скло, а далі дрож ущух, і було в заплющених очах червоно-червоно. У пляшці булькало — порожніла, він розплющив очі, але побачив над собою не стелю лавки із золотим цвяхом електролампочки, а... залитий рожевою крівцею двір, Степана із шкільним портфеликом під пахвою і поліцая, що, зв'язавши Лади-мировому батькові руки попереду, припинає його до полудрабка, запряженого парою коней воза. Мати без тями розпласталась посеред двору, біля неї верещала малеча, а Ладимир торгав Степана за рукав:

— Дядьку, а, дядьку!

Тут нема дядька, а є пан писар! — строго казав Степан.

— Відпустіть батька, пане писар...

— Служба, голубчику, служба. Наказано доставить у районну комендатуру. Пику розмалюють, щоб пам'ятав, як громадське майно гайнувать, та й відпустять, нікуди твій батько не дінеться.

Кульгавий, батько лишився в колгоспі за старшого і перед приходом німців роздав бабам хліб, дві молотарки та комбайн пустив з кручі у яр, а трактора загнав у болото, уже після визволення витягли його волами. Батько з комендатури так і не повернувся, довго в тюрмі сидів, мати передачі носила, а потім розстріляли його. Степан з поліцаєм сіли па воза, стьобнули по конях, підвода поторох-котіла вулицею, а за возом, озираючись на дітей, припадаючи на ліву, коротшу ногу, біг припнутий до воза Ладимирів батько. Ладимир із силою поставив на прилавок недопиту пляшку, аж схитнулись, теленькнули ваги. З червоного туману спроквола проступало постаріле, брезкле, з сивою щетиною на щоках та підборідді обличчя Степана.

— Де батько? — Ладимирові думалося, що тільки він чує свій голос та ще Степан, а вчула вся лавка, вчула і притихла.

— Який батько, голубчику? — лагідно, рахманно мовив Степан.

Ладимир ухопив його за барки і затряс, наче грушу:

— Де мій батько, пане писар?

— Ви тільки подивіться, люди добрі, за мої впився та мене ж і трусить, хи-хи. — Степан виковзнув з раптово ослаблих Ладимирових рук і відступив до дверей. — Я, можна сказать, по закону своє відбув, десять годочків день у день, і не маєш права мене хапать, бо я на тебе, п'янюгу, управу знайду, та скажіть же йому, люди добрі...

Проте люди мовчали.

— Де батько мій? — крикнув Ладимир, але Степан уже шаснув з лавки і чвалав через майдан до свого двору. Ладимир біг слідом (так він біг за підводою, до якої припнули батька, а поліцай шмагав його пугою), аж поки Степан не сховався в огородженому двометровим парканом дворі. Ладимир ударився усім тілом об хвіртку, сповз на мокру землю і заплакав гарячими п'яними слізьми.

Він приплентався додому, як уже стемніло. Мати стояла біля хвіртки, мабуть, визирала його:

— Що ти бо робиш із собою, синку?

— Галька де?

— Де ж їй бути, телят порає.

Він обліг на ґанок. Чув, як прийшла Галька, а зіп'ятись на ноги не мав сили.

— Не йди до хати, — казала мати до Гальки, — п'янющий прителіпав. Пересиди у сусідки, мо, засне.

Коли зайшов у хату, мати немовля заколисувала, старші діти телевізор дивилися. Роззувся, поліз на піч. На печі було жарко, черінь аж пашів.

— Галька де?! — перегукнув телевізор.

— А де, мо', телятам на завтра пійло варить,— відповіла мати.

— Бражки дай!

— Нема бражки, Галька свиняці вилила, бач, який ти добрий у горілці робишся.

Ладимир зліз з печі, пошастав по коморі, сулія, в якій колись грала бражка, справді була порожня. Стусонув сулію ногою, вийшов надвір. Ніч була чорна, як дьоготь. Червоний туман обліг, лишився чорний туман. Ладимир ішов крізь той туман, неначе плив. Уже не усвідомлював гаразд, на кого мав образу — на Степана, який забрав колись батька, на Гальку, що назвала Ладимира корявим, на матір, яка дорікнула. Але почувався скривдженим. То був глибокий, задавнений біль, який нагадував про себе, щойно Ладимир хмелів. Тоді випірнали, наче пуголовки у збуреній воді, чіпкі спогади. Раптом пригадувалося, як він, большак, залишив школу після четвертого класу і найнявся пасти людську череду, бо треба ж було якось піднімати менших братеників. І ось вечеряє він перед паскою у Степанихи, "пані писарки", тоді пастухів годували по черзі, увечері і вранці, а на обід давали в шаньку хліба, сала та пляшку молока. Степана не було в селі, він пересидів першу лавину наших військ у ямі, лаз у яку вів із вбиральні, потім виїхав на Донбас, у шахти, добрі гроші сім'ї присилав, це вже пізніше до нього добралися і судили. Засмалена ковінька Ладимира стоїть у порозі, шанька сіріє на лаві, а він сьорбає борщ, і холодні шкварки перед ним у глиняній мисочці. Степаниха піднімає заслінку печі і кочергою вичовгує бляху з ковбасою. Бляха стоїть на припічку, повна гарячого смальцю, а в смальці плавають коричневі кільця ковбас, що пахтять на весь світ часником, а з баняка на лавці визирає жовто-оранжеве печене стегно. І Ладимир, досьорбуючи борщ, обіцяє собі, коли виросте, згризти усеньке отаке стегно, а ковбасами він хрускотітиме в майбутньому, наче тепер стрілками цибулі. Він виріс, наївся, і світячі окости висять на горищі, під шиферним дахом його мурованої хати, а ковбаси, залиті в макітрі білим з жовтими проталинами смальцем, од осені стоять на материній скрині у коморі, але тепер вони уже не пахтять йому так смачно, як у хаті Степанихи, коли він пас корів, і хіба що після доброї випивки просяться па хмільний зуб.

Він загрюкав кулаком у раму Марущиного вікна, шибки бряжчали на цілий куток, наче тачка, повна залізного брухту й кісток тачка, яку він

котив селом до заготівника, дражнячи псів, а Галька гукала навздогін: "Корявий!.." — а Степан тицяв йому в руки пляшку кагору: "Випий, голубчику, я заплачу..." Пси валували на кутку, і перелякана Марушка в самій сорочці та накинутій на плечі хустці шипіла з сінець:

— Дурний, усе село розбудиш! Чого тобі?

— Борг давай!

— Дня мало, що й серед ночі хлещеш? — причинила за Ладимиром двері, але світла не вмикала.

— Тобі що, жалко? Свою п'ю, зароблену.

— Пий, тільки по ночах до мене не швендяй. Не хочу на язиках теліпатися.

— Телицю, скажеш, помагав... — Він засміявся, узяв з її рук і опустив у кишеню куфайки півлітру, а з другої спрагло ковтнув. — А здорово він...

— Хто?

— Та не Степан же, із Степана вже тирса сиплеться. Бугай...

— Тю, дурний, мелеш язиком.

— Я не тільки язиком можу...

Вогонь нуртував у тілі. Ладимир лапнув обвислі Марущині груди, зареготав:

— Хоч вузлом на спині зав'язуй...

Марушка відсахнулася, ударила по руці. Ладимир одпив з пляшки, тоді узяв жінку на оберемок, наче мішок з фуражем, і поніс до ліжка під стіною. Марущині зуби вп'ялися в його руку, трохи пляшки не випустив. Ладимир кинув жінку на долівку:

— Тю на тебе, хоч уколи тепер приймай од сказу! А Степана ти не кусаєш!..

Марушка повзком шаснула до ліжка і клацнула вимикачем. Лампочка спалахнула над столом, відбившись у широкому лезі ножа, що лежав біля цеглинки сірого хліба. Ніж зблиснув у Марущиній руці, і довга та худа, наче полотняну сорочку нап'яли на хрестату телеантену, жінка з безтямними круглими очима пішла на Ладимира, Ладимир, підтримуючи прокушену руку, позадкував у сінці. Хатні двері з хряскотом зачинилися перед його носом, і по той бік дверей брязнув залізний гак.

— До бугая б тебе!.. — безсило лютуючи, гукнув Ладимир, але в хаті мовчали.

Він хвилю постояв, прислухаючись, і подався геть. Але скоро і жінка, яка не далася йому, і її корова, і розмокла, грузька од весняних соків земля, що хтиво хлюпала під чобітьми, і вогка, тепла, аж задушна ніч злилися в його хмільній уяві в чудернацький образ бугая з запопадливою рахманною мармизою Степана. Те привиддя уперто маячіло в свідомості, ніби дражнилося. А може, про Марушку і Степана люди добрехали, раптом подумав Ладимир. Насправді ж Степан, як і він сьогодні, вечорами тягає з ферми дерть Марушці. Думка була страшна, бо, твереза, вона тягла за собою інші думки, ще тверезіші. Ладимир затоптав її у багно, проте думки вислизнули з-під чобіт, і він ухопився за відчуття голоду та всіляко роздмухував його. Ладимирові знову, як тоді, в Степанихи, запахло смаженини; з безсилої та безадресної злості скипала кров.

Ноги, здавалося, самі понесли його по кривулястих хутірських вуличках, а потім через городи та луг до ферми. Поблизу телятника Ладимир ще раз приклався до пляшки, а недопиток сховав у кишеню. Прикульгав сторож, покахикав біля загону і подався на центральну садибу. Ладимир намацав біля стовпа шворінь, він ще зранку примітив його, хоч ні про що таке не думав, і підважив екабу разом із замком. З дверей сарая парко тхнуло перепрілим силосом та гноєм. Ладимир одв'язав Мишка і потяг за ланцюг, проте бугаєві не хотілося залишати тепле лігвище, а може, відчував уже смерть свою. Ладимир нагріб з мішка під стіною дерті в шапку. Мишко на дерть звабився і, важко сопучи, почалапав із сарая. Прошкуючи до лісу, Ладимир з бугаєм обігнули курник, але кури вчули опівнічників, засокорили, забили крильми. Проте переполох скоро влігся, і нічна тиша, завинена в густий туман, наче в повсть, облягла їх. На обрії, крізь чорноту ночі, проступав ліс, і тут уперше бугай збунтувався, уперся передніми ногами в розмоклий луг і стояв як укопаний. Поцобкавши півшепотом, Ладимир зло садонув його носаком чобота в пахвину. Бугай крутнув головою, вирвав ланцюг з Лади-мирових рук і погойдався в ніч. Спершу чути було, як чвіркає під його ратицями луг, а відтак захлюпотіло і стихло. Мишко втрапив у болото, вода сягнула черева, і він далі не пішов. Стрибаючи з купини на купину, Ладимир добрався до бугая і вивів його на сухіше.

Тут тільки він доп'яв, що бугая треба забити, для того ж і виводив його, а забити чим він не має.

Ладимир повів бугая довкола Марущиного хутора у Ріг, де жив. Дорогою Мишко ще двічі виривався, відбігав на десяток метрів убік, але безпросвітна темрява лякала, і він покірно вертався на людський голос. Ніч єднала їх. Так доплуганилися вони до мосту через Жерело, яке влітку пересихало, а тепер, розповнівши, сіріло широким заочеретяним плесом. Тут, на мосту, він намацав товсту дубову палю, що її шофери, взимку возячи з лісу ломаччя, поклали для певності між трухлих дощок. Процурпеливши ще трохи бугая, Ладимир облюбував видолок над річкою, допив горілку (пляшку кинув у Жерело) і обплутав ноги бугаєві кінцем ланцюга. Прип'ята голова Мишка трохи не торкалася землі, і він

голосно всапував її дух разом з духом молодої трави, яка густою щіткою, наче шерсть на бугаєвім карку, вишпиговувала з лугу. Ладимир узяв палю обіруч, розмахнувся (він давно ні про що не думав, довколишній туман, здавалося, проник крізь пори тіла і клубочів у мозку) та ударив Мишка між рогів. Бугай обліг, кров хлинула з ніздрів на лугову парость, ріг буртавив торф'янистий берег. Двома ударами Ладимир добив бугая.

І тільки тоді у Ладимировій душі закалатав, розганяючи хмільне очмарiння, страх. Він випустив з рук палю й побіг, навпростець, через водопілля й городи, до своєї хати.

Біля обійстя він зупинився, переліз через тин. На веранді світилося. Із дверей хліва на притрушений потерухою двір падало пасмо світла: на перевернутій бочці посеред колишньої їхньої хатки, а тепер хліва чаділа гасова лампа. Поблизу лампи стояв сільський ветеринар у заюшеному кров'ю цератовому фартусі. Кров скрапувала з фартуха і з червоних, наче в рукавичках, рук. Галька пронесла через двір в оберемку ще мокре, в пуп'яшках теля. Десь у кутку хліва витомлено зітхала корова, яка розтелилася цієї паркої весняної ночі. Галька поклала теля на солому посеред веранди і знову пішла у хлів. Ладимира, розіп'ятого на причілкові, вона не побачила. І тут у голові його зацвірінькало, закаркало — він знову, як і третього дня, коли перепив, розумів мову птахів. Тепер птахи кричали в самі вуха, аж щеміли перетинки: "Посадять! Посадять!" Підстьобнутий тим лементом, він шаснув по хаті, гублячи ковтяхи болота:

— Матка, де ніж?

Краєм ока бачив, як сполотніла, обмерла мати.

— А де, може, діти занесли, — мовила далеким, чужим голосом.

Він пошастав по мисниках, знайшов ножа.

— Куди се бо ти? — гукнула мати.

Але він не відповів. На веранді побачив мішок з насіннєвою картоплею. Картоплю висипав у куток, а мішок узяв під пахву. Слизнув попід хатою на город. Біля перелазу закурив — цигарка тремтіла в руці, наче язичок каганця на комині. Мати приходила з ферми пізно ввечері і пряла ночами біля каганця, бо їх було четверо і кожного треба було одягти хоч би у полотнянку. Самопрядка шуміла, наче тала вода в канаві за городом. Удосвіта мати варила бульбу в мундирах, пекла деруни на кобзяній олії і знову бігла на ферму. Він затягся гірким димом дешевої цигарки і побачив худу, як тичина, материну постать, що, здавалось, безшумно пливла по городу на пасмі розмитого вогким туманом світла з веранди, наче на човнику з кросен. Ладимир зім'яв цигарку і поспіхом югнув у ніч, уже вишиту на сході червоною заполоччю зорі. Колись, підпаском, він скрутив на лузі голову гусакові і приволік додому в полотняній шаньці. Ранком мати провела його по селу з гусаком за плечима — люди вигонили корів, діти ішли до школи, було невимовне соромно. Відтоді і допоки не почав лити, він не брав чужого. Тепер йому хотілось, аби усе це — сварка з Галькою, Марушка, мандри з Мишком по нічному лузі — виявилося лише сном. Але у видолку над Жерелом сіріло розпластане по землі тіло Мишка, і берег був темний від крові. Він подумав, що оббілувати бугая не встигне, а оббілує та візьме в мішок самі стегна, решту затягне в Жерело. Ладимир черкнув ножем по халяві і присів навпочіпки, але від гострого запаху крові його занудило. Він вирішив, що оббілує наступної ночі, за день у холодній воді бугаєві нічого не станеться, підвівся, щоб відтягти Мишкову тушу в річку, і побачив крізь сіру досвіткову млу матір, яка, розгортаючи сувій туману, сходила у видолок. Ладимир випустив з раптово зів'ялих рук ніж і поплуганився попід очеретами до містка, раз по раз озираючись. Люди виходили з дворів, гуртилися біля лавки, їхали в поле, сотні людей, тисячі людей, і кожен дивився на Ладимира, що ніс мертвого гусака. Мати постояла біля бугаєвої туші (туман з'їдав її голос, а може, вона мовчала, бо вже не мала що сказати синові) та й собі пішла понад Жерелом.

І Ладимир побіг, тікаючи од матері. Він біг швидше й швидше, кількома стрибками перетнув місток і кинувся з укосу у багнище, де ще розкошувала ніч.

Село на узвишші, по той бік річки, прокидалося, вбираючись у яскраві разки електричного намиста.

Проте Ладимир уже не бачив того пробудження. До нього зліталися відьми, і не було від них рятунку.

1971